

БАЛКАНСКАТА ВОЙНА

□ □ ПРИЧИНИ, РАЗВОЙ И КРАЙ. □ □
ПО-ШИРОКЪ ИСТОРИЧЕСКИ ОГЛЕДЪ.
□ □ ИСТИНСКАТА ВИНОВНОСТ. □ □
ВЕЛИКО ИСТОРИЧЕСКО ЗНАЧЕНИЕ.

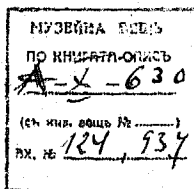
двукт - 5-ти

ОТЪ

СОФРОНИЙ НИКОВЪ

ПЕЧАТНИЦА НА С. М. СТАЙКОВЪ
1913.

Нар. № 5 § 15 1937г.
по Библ. Ки. на Т. В. мнр.

БАЛКАНСКАТА ВОЙНА.

ПРИЧИНИ, РАЗВОЙ И КРАЙ. ПО-ШИРОКЪ ИСТОРИЧЕСКИ ОГЛЕДЪ. ИСТИНСКАТА ВИНОВНОСТЪ. ВЕЛИКО ИСТОРИЧЕСКО ЗНАЧЕНИЕ.

Погромъ. Отечеството ни прѣживъ единъ погромъ, който изпълва сърцата на всички българи съ голѣма скърбъ. Естествено е да желаемъ всички да се узнае кои сж виновниците на това всенародно бѣдствие, и ако не да се накажатъ, то поне да получимъ онова успокоение, което винаги води подиръ себе си ясността. И българскиятъ народъ съ жадностъ чете полемиката въ вѣстниците. Уви, обаче, истината не може да се намѣри въ вѣстникарските препирни, тъй като изказанитѣ мнѣния сж всички едностранчиви. Въ всички статии се прозира желанието да се стовари отговорността върху противния лагеръ и да се защити своя отъ всѣкаква вина. Естествено, при такива условия не може да се види истината. При това, въ полемиката съзнателно се избѣгва да се говори за отговорността, която се припада отъ чужда намѣса отвънъ, избѣгва се отъ политически съображения, но отъ това страда само истината.

Прѣживѣниятъ погромъ приема опрѣдѣлена и смислена физиономия само когато се вземе цѣлата совокупностъ на обстоятелствата на самата война и се свържатъ съ миналата наша история. Такъвъ опитъ ще се поставимъ да направимъ въ настоящата си брошура.

Причини, развой и край. Ще наредимъ единъ по единъ моментитѣ на миналата Балканска Война, безъ да търсимъ причинитѣ имъ. Това ще сторимъ по-послѣ. Сега е необходимо да се види обективно самия сборъ отъ факти, защото самиятъ имъ изгледъ ще ни укаже на елементитѣ, които ще ни дадатъ ключа на всичко.

Намирайки се постоянно подъ угрозата на Австрия, особено слѣдъ присъединяването на Босна и Херцеговина

къмъ сѣверната ѝ съсѣдка, Сърбия настоятелно молѣше България за съюзъ за «братство и приятелство». Този съюзъ имаше за основна нишка, споредъ обясненията на Баучера, добръ посвѣтенъ въ въпроса, запазването на самостоятелното политическо съществуване на Сърбия. Споредъ духътъ на договора, за да има истинско единение «на братство и приятелство», не трѣбало да има никакъвъ споръ между побратименитѣ народи, ето защо въ договора е било указано на една граница, въ Македония, подъ която Сърбия нѣма да претендира *при никой случай*. Дълго врѣме България е била молена отъ Сърбия и принуждавана отъ Русия, защото нашитѣ държавници, познавайки твърдѣ добръ нашитѣ «братя» сърби, не сж искали да се оплѣтатъ въ единъ такъвъ съюзъ, освѣнъ подъ гаранцията на рускиятъ императоръ. До каква степенъ сърбитѣ сж били въ нужда отъ този съюзъ, и сж молили за него като за милость, се вижда отъ това, че тѣ при А. Малиновото министерствуване били съгласни да не претендиратъ дори и за Скопие, или въобще за каква да е „спорна зона“. И в. *Миръ* обѣсняваше лѣтосъ, че ако се е оставила спорна зона, то е само по молбата на Пашича да се залѣже шовенистическия бѣсъ на сръбската маса.

Въ това врѣме въ Турция работитѣ все повече и повече се разбъркватъ слѣдъ прѣврата въ 1908 г. Още повече войната съ Италия за Триполитания прѣдставлява твърдѣ благоприятенъ случай да се издѣйствува по миренъ или боенъ начинъ автономията на Македония, — една историческа задача на балканскитѣ народи.

Гърция бѣше отдавна молила България за единъ нападателенъ спрямо Турция съюзъ, за да може да осигури окончателно свободата на о. Критъ, както и неговото присъединяване къмъ метрополията. Подиръ подписването на съюза съ Сърбия подновяватъ се прѣговоритѣ и съ Гърция, и се свършватъ благополучно, само безъ точно очертане на бѣдашитѣ граници, поради кѣсото врѣме.

Присъединяването на Черна-Гора не е било трудно, като се знае че тя е напълно послушна на Русия, нейната покривителка и поддържница.

Поканена била и Ромъния да влезе въ съюза противъ Турция, като за компенсация за участието била ѝ прѣдложена частъ отъ българска Добруджа. Обаче Ромъния се отказала и обявила неутралитетъ.

Неутралитетът обявяватъ и всички други сили на Европа, въ това число и Русия. Но макаръ да е противорѣчиво, Европейскитѣ сили провъзгласяватъ statu-quo на балканитѣ. Това противорѣчие крие нѣщо, което ще стане ясно послѣ, когато ще почнемъ да търсимъ ржководната нишка, свързваща фактитѣ.

Обаче, Русия е противъ войната, като за мотивъ дава своята неготовность въ случай на погромъ на съюза да може да се притече на помощъ.

Но съюзниците, особено България, се чувствуватъ готови и силни сами да се биятъ съ турската империя и обявяватъ войната.

Вѣпрѣки вѣрата на европейскитѣ държавници, България излиза побѣдителка. Ромжния отказва да влезе въ съюза, защото сжщо вѣрва въ поражението на България, и отъ Турция тя се надѣва да получи исканата земя въ Добруджа, затова и не спазва декларирания прѣдъ насъ неутралитетъ — съдѣйствува на Турция въ войната съ прѣвози

Слѣдъ генералното сражение при Люле-Бургасъ, Турция поисква миръ, готова да даде всичко, само Цариградъ да не бжде взетъ. Вѣрвайки на всеобщо декларирания неутралитетъ, българското правителство не скланя на турското искане, а въодушевявано отъ общото европейско желание, прѣслѣдвано отъ 200 години насамъ, да се изпяди веднажъ за винаги Турция изъ Европа, то продължава побѣдоносния ходъ на нашата армия.

До края на мѣсець октомврий, до 25-я день на войната, Цариградъ щѣше да бжде вече взетъ отъ турскитѣ ржцѣ, но при Чаталджа Русия спира нашия маршъ.

Започватъ се прѣговоритѣ. Сега Турция поддържана отъ Русия не дава и Одринъ. Въ Лондонската конференция наистина Русия подписва съ другитѣ сили колективната нота за даването Одринъ на България, но Турция не отстъпва. И войната се възобновява. Русия продължава да не дава Одринъ на Българитѣ. Съгласява се тя на нашитѣ молби, изказани чрѣзъ Люле-бургазкия герой Радко Димирievъ, нарочно пратенъ за цѣлѣта въ Петербургъ, само при условие да шурмуваме крѣпостъта, може би, защото руското правителство се е надѣвало, че ние не ще успѣемъ и ще се разбиемъ о тоя скала. Но става небивало чудо — «модерната» крѣпостъ е помѣ-

тена за 28 часа. Настроението на руските управляващи кръгове се вижда от играта на камшика по гърбовете на шумната тълпа по улиците на Петербургъ, събрала се, на другия денъ слѣдъ паданieto на Одринъ, за да ликува за успѣха на България и Славянството.

Войната е вече свършена. България побѣдителка. България силна, прославена, въ устата на всички свѣтъ. Но когато е вече изтощена ето какви работи се занареждатъ.

Неспазилата обещания неутралитетъ Ромжния, внѣсто да очаква наказание за своята подлостъ, иска компенсация «за спазване неутралитетъ»! *Франкфуртеръ Цайтунгъ*, и други добръ информирани вѣстници, съобщаватъ, че Русия сама прѣдложила да даде това възнаграждение на Ромжния за да я откъсне отъ Тройния Съюзъ и привърже къмъ Тройния Антантъ. За тази цѣль даже тя позволява на ромжните въ Бесарабия да си служатъ въ църкова на ромжнски езикъ. Че това е дѣло на Русия се виждаше и по това обстоятелство, че, попитана Ромжния гдѣ иска да се третера въпроса за компенсацията, тя избира Петербургъ. Държава отъ Тройния Съюзъ, подиръ неспазване неутралитетъ къмъ държава близка до Тройния Антантъ, иска награда за своето прѣстѣпление въ държава отъ противния ней лагеръ!

Сърбия, подписала договоръ, се окопава въ непринадлежащи ней по този договоръ земи и иска ревизия на договора, като декларира че нѣма да отстъпи нито педа отъ завзетата земя. Това прави Сърбия не само въпрѣки подписа на краля си и тоя на отговорния министръ, но, главното, въпрѣки гаранцията на руския императоръ. Какъ смѣе Сърбия да помисли даже това, когато, освѣнъ гдѣто се знае опасността за нея отъ развалянето на съюза, за който тя толкова бѣше молила, но е извѣстно и това обстоятелство, че за да бѣде признатъ отъ Русия на сръбския прѣстолъ, заетъ слѣдъ убийство, и слѣдъ Русия отъ всички държави, кралъ Петъръ е далъ два пжти клѣтва, съ ржка на Евангелие, прѣдъ руския императоръ за послушание. Това намъ съобщава английския полуофициозъ *Дейли Крониклъ* отъ 13 юний като прибавя, че «ние знаемъ, какво всичко що се прави отъ Сърбия се командува отъ Петербургъ».

Противъ насъ се опълчва и Черна-гора, цѣла зима хранената отъ насъ бѣдна страна. Нима може да се пов-

дига съмнѣние въ това, отгдѣ тази държавица се инспирира за това си позорно дѣло, като се знае, че тя получава всичко, въоръжение, храна и пари отъ Русия, като да е нейна собствена губерния?

Гърция, и тя влиза въ това позорно съзаклатие. Но прѣди да стори това, чрѣзъ своя пълн. министръ Панасъ, тя влиза въ прѣговори направо съ България, което е тъкмо споредъ духа на сключения по-между двѣтѣ страни договоръ, и базата за прѣговоритѣ се вече установява. Всичко съ нея ще се свърши благополучно, ако Д-ръ Даневъ не съобщава това Неклюдову, който докладва на правителството си, и това му дава инструкции, както сигурно и до Атина, да се осуетятъ тѣзи прави споразумения. Българското правителство не иска да спрѣ прѣговоритѣ, но Гърция отказва. Ако тя не виждаше, или не ѝ се общаваше полза отъ това, щѣше ли да спрѣ успѣшно отиващитѣ мирни прѣговори?

Ромжния повдига нови претенции. Официално Русия отговаря на Ромжния, че нѣма да ѝ се бърка въ работата по това дѣло. Д-ръ Даневъ се съвѣтва у Неклюдова и този го успокоява. «Русия нѣма да позволи. На Румжния ѝ стига Силистра. България не е купъ медъ всѣки да бърка въ него». И правителството не обръща внимание на ромжнскитѣ прѣдставления.

Трѣбва да се обърне много голѣмо внимание, за разрѣшение зададената ни проблема за виновността на погрома, на факта, че Д-ръ Даневъ съобщава абсолютно всичко вършено отъ правителството рускому посланику, прилагайки точно и чистосърдечно своята политика на открити карти съ Русия.

Българското правителство има точни и обширни свѣдѣния за несъюзнишкото поведение на Сърбия въ окупираната отъ нея Македония. Още въ меденитѣ за съюза мѣсеци ноемврий и декемврий комитетътъ на М. — О. организация прѣдставлява въ министерството на Вънкашнитѣ работи рапорти съ многобройни факти (само единтъ рапортъ е съдържалъ 150) за лошото поведение на сърбитѣ. Всичко това съобщавано на Русия, като гарантка на съюза, въ отговоръ иде успокоение.

8-а Тунженска дивизия, свободна слѣдъ падането на Одринъ, се праща на западъ. Прѣдъ смаянитѣ погледи на Одринскитѣ герои-побѣдители се изпрѣчватъ овѣнчани съ

окопи висоти на Вардара, Брѣгалница, Злетовска рѣка и Султанѣ Тепе. Сръбски офицери и войници не само не се радватъ отъ пристигането братски войски, но явно манифестиратъ своята неприязнь и самоволно-начертаната отъ сръбитѣ граница е непрѣстѣпна не само за мирно население, но и за борцитѣ за общата кауза, офицери и войници!

Намѣсто да демобилизира още прѣзъ ноемврий, когато фактически за нея бѣ свършена войната, Сърбия държи войскитѣ си и слѣдъ Одринъ и прави всички приготовления. И когато се откриватъ прѣговоритѣ въ Лондонъ, сръбски и гръцки делегати протакатъ да подпишатъ договора, докато сж принудени отъ Сжрѣ Едуардѣ Грей.

Още слѣдъ Одринъ, и специално на 13 априлѣ, цѣльмѣсецъ слѣдъ падането на крѣпостъта, българското правителство моли руското да влѣзе въ правата си на арбитръ по съюза ни съ Сърбия. Русия исказва мнѣние да не се бърза. Имало още врѣме. На 18 май, слѣдъ подписването на мира, нова молба, на която арбитрътъ дава сжщиятъ отговоръ. Въ това врѣме войската се изморява отъ бездѣйствиe и страната финансово изтощава. На нашитѣ молби Русия нѣкакъ странно не реагира, до като по едно врѣме полуофициозътъ *Новое Время* почва да подготвя България да даде на Сърбия не само спорната, но и нѣщо отъ неспорната зона. Това загатване започва да става по-настойчиво докато българското правителство получава вече официално запитване, дали то не би се съгласило да отпунтне освѣнъ спорната зона и нѣщо отъ неспорната. Разбира се, на дипломатическия езикъ на Русия спрямо България това значи, че ние трѣбва да дадемъ. По околни пжтища даже се узнава, че Русия вече била фиксирала Вардаръ за граница съ Сърбия и Струма съ Гърция. Това се потвърждава отъ франц. официозъ *Temps* отъ 14 юлий, когато пише, че и безъ и съ война тази щѣла да бжде границата. Тази мисль повтаря и руската преса, че каквото и да правятъ съюзницитѣ, тѣ нѣма да измѣнятъ рѣшението на Русия. Това се засвидѣтелствува и отъ органътъ на Гучкова, *Руская Мольва*, слѣдъ Букурешкия миръ, когато той казва, че България отъ отсѣствие на чувство на славянска солидарность се отказала да даде на Сърбия до Вардаръ и прѣдпочела заедно съ това да изгуби и Тракия! Това става явно и отъ

Дейли Кроникълъ отъ 13 юний, четири дена прѣди сблискването на съюзниците, че нѣма какво Д-ръ Даневъ да ходи въ Петербургъ, защото нему е извѣстно, какво тамъ «кадията му е даваджия», т. е. съдията е рѣшилъ да ограби България. Това фатално рѣшение на Русия става окончателно явно, когато тя прѣдлага спорнитѣ въпроси да се рѣшатъ въ общо свѣщание на четиритѣ министри-прѣдседатели, нѣщо което говори и на глухитѣ за изнудителния характеръ на тази *Conférence à quatre*.

Българскиятъ президентъ Гешевъ си дава оставката за да излѣзе на чело Д-ръ Даневъ — най-довѣреното лице на Русия. Трѣба да се обърне работата сега на молба. Какъ можешъ иначе да се боришъ съ грамадната империя, която има послушни три въоръжени и окапани армии, амунициитѣ на които идатъ открито отъ Русия и минаватъ подъ носа на поставената на тѣсно България. Излиза Гешевъ, да се махне и послѣденъ поводъ на Русия да се съмнѣва въ повѣдението на България. Нима Русия не познава чистосърдечието на Д-ръ Данева?

Д-ръ Даневъ като президентъ иде съ своята беззаветна дѣтска довѣрчивостъ къмъ Русия и заговорва по-военно кѣмъ Сърбия. Праща се паметната телеграма до руския царъ, телеграма прѣгледана и одобрена въ руската легация. И Д-ръ Даневъ все още вѣрва, или пъкъ е билъ непосредствено лѣганъ отъ руския агентъ? Па и какъ можеше Д-ръ Даневъ тъй скоро да се отърве отъ руския хипнозъ, станалъ негова окончателна жертва слѣдъ толкова годишно себехипнотизиране съ руската добродѣтелностъ? Можеше ли той да допусне сериозността на измѣна отъ страна на Русия на договора, *склученъ и гарантиранъ* отъ самата Русия? Можеше ли той да допусне, че велика Русия ще опозори името си като не попрѣче на контрагентитѣ да спорятъ върху гарантирания отъ нея договоръ, *но и сама тя да го наруши*? Чистото русофилско сърдце на Д-ръ Данева не може да възприеме това, и съ него цѣлия народъ. Разбира се, непосвѣтениятъ народъ не знае задкулиснитѣ машинации и затова смѣта за виновница само Сърбия, като чистосърдечно вѣрва на официалнитѣ публикации, че Русия ще запази договора; но единъ човекъ въ самата срѣда на нѣщата трѣбаше да гледа по-трѣзво. Разбира се, това заслѣпление на Д-ръ Данева си има своето оправдание както психологическо, тъй

и историческо, но това ние ще разгледаме по-сѣтнѣ и ще видимъ, че това е главната причина на погрома.

Ако Д-ръ Дзевъ бѣше тогава се отърсилъ, той лично, отъ казания хипнозъ, той щѣше да послѣдва примѣра на г. Гешевъ, за честта на когото може да се каже, че той схваналъ положението и подалъ оставката си съ мотивировка, че ако продължаваме тази фатална политика ще свършимъ съ погромъ. Ако Д-ръ Даневъ бѣше сѣщо излѣзълъ въ оставка, щѣше да бѣде промѣнена политиката, която щѣше да започне първо съ удовлетворение претенцията на Румжния, да продължи съ наказаннето на измѣнниците, и да свърши съ друго очертание на картата. Но... историята има строго опрѣдѣлени пжтища, по които тя слѣдва подъ диктовката на желѣзни и неизмѣнни закони, на които хората-дѣйци сѣ само едни послушни орждия. Имаше една велика историческа задача да се разрѣшава, и необходимостта на това разрѣшение е потѣжка отколкото силата на отдѣлнитѣ личности да прѣчатъ...

Манифестътъ на сръбския кралъ за обявяване война на България е вече готовъ и разпратенъ по частитѣ; остава само да се пише датата и прочете на войскитѣ. Черногорскитѣ щабъ на 11-й юний издава заповѣдъ за настѣпване войскитѣ на кралъ Никола къмъ София. Съюзенитѣ три армии вече напълно готови, когато нашата не, което сигурно трѣбва да е било извѣстно Неклюдову по чистосърдечнитѣ доклади на Д-ръ Данева. Всичко е вече готово, за да се използува и най-малкия поводъ за да се нападне изнурената и изтощена за общата съюзна кауза България. Отлаганията и въздържанията на Русия вече постигватъ своитѣ цѣли.

Всичко тово България не вижда, защото за нея е светотатство да не се вѣрва на Русия. Наистина, никой не мисли да воюва, защото заплашване иде отъ арбитра. Капанътъ обаче готовъ — или да доде Д-ръ Даневъ въ Петербургъ, гдѣто въ чисто руската атмосфера той нѣма никакъ да се съпротивлява да подпише вече рѣшеното, или ще се създаде нищоженъ поводъ за нахвърляне. Единъ другъ злетовски инцидентъ не е трудно да се създаде.

Нѣма що, д-ръ Даневъ ще отива. Тамъ неизбежно ще се подписва смъртта на Македония, но не подози-

райки и въоръжения натискъ, който е билъ готовъ да се упражни, правителството прѣдприема 17 юний. Тѣкмо това и се чакало отъ противниците.

17 юний е единъ послѣденъ опитъ на спасение. Единъ протестъ отъ страна на подло измамената честна България. И пакъ тукъ вѣрата въ «матушка» Русия, вѣрата въ императора — лице свещено за русинъ и русо-филъ — тласка нашитѣ държавници да направятъ «единъ инцидентъ», може би да «улеснятъ» руската мисия, като съ потупване «непослушнитѣ» сърби ги принудятъ да се подгинятъ на царствения арбитръ». Защото, ако се мислеше за редовна борба, какъ ще се обясни, че я почваме безъ снаряди и, посрѣдъ тържеството ни, да се спрѣмъ? Защото, ако се слѣдваше борбата, на 18 вечерята IV-а армия щѣше да бжде господарка на Велесъ, на 20 Скопие щѣше да бжде въ наши рѣцѣ, и може би до 25 отъ сръбската армия не щѣше да се остави нищо, а до 30-й щѣше да настигне сжщата участъ и гръцката.

На 18 юний ние спираме. Но поканата на Русия до Сърбия и Гърция да спратъ и тѣ не се изпълня. Послѣдватъ подредъ три покани за спиране; Сърбия нито на една не реагира. И какво е било естеството на тѣзи официални явни телеграми се вижда много хубаво отъ това, че когато телеграмата на руското правителство гласи, че която страна не спрѣ военнитѣ дѣйствия ще види вдигната отъ себе си протекторскати рѣка на Русия, ние спираме, и тази рѣка се дига отъ насъ; противниците ни не спиратъ, а рѣката продължи и продължава до днесъ да не се вдига отъ надъ тѣхъ.

Вече войната обявена, ние отново се залавяме на борба, обаче при крайно нежелани условия — не само не готови, но и нашитѣ генерали изгубили инициативата на боя. Но и при това лошо условие, прѣдизвикано отъ неорчакваното обръщане на работитѣ, и при колебливото налучкване каква е волята на Русия, отъ оскърбяване на която ние винаги сме се пазили най-старателно, нашитѣ гениални генерали, съ помощта на чудесната ни армия, макаръ и малко деморализирана отъ дълго стояние и изтощение, щѣха да побѣдятъ, ако Русия посрѣдствомъ своя агентъ въ София не се бърка непрѣстанно и спѣва нашитѣ дѣйствия. Тукъ вече послушанието става прѣстѣпно, но до толкова е било силно влиянието на кошмара наре-

ченъ русофилство. Войскитѣ сж нагласени да се дѣйствува въ Стара Сърбия, гдѣто като се опорочи тила на сръбската армия при Куманово, да бжде откъсната отъ нейната база и разбита въ най-късо врѣме. Но Русия не позволяваа да се биемъ въ старитѣ граници. Че какъ не позволява, когато Сърбия е която не иска да слуша? Защо не ни даде свобода на дѣйствие, а ни спѣва?

Ние спираме, ние компометираме нашитѣ дѣйствия съ тѣзи бъркания на политиката въ стратегията, а ето Ромжния иде на руски лодки да „умирява“ като нахлува въ незащитения грѣбъ на прѣкратителитѣ на боя, а не въ този на нежелающитѣ да сторятъ това. Като послушахме Русия да спрѣмъ и тѣй се компрометира нашето положение въ боя, защо „протекторската рѣка“ на Русия се вдигна отъ насъ?

Въ това врѣме минава прѣзъ линията Мидия-Еносъ и Турция. Казватъ, всичкитѣ европейски дипломати викали на турцитѣ да не правятъ това, само Гирсъ имъ (викалъ: „Да не минавате Марица!“ което означава, „Идете до Марица.“ Рускитѣ държавници не скриватъ задоволството си отъ вземането на Тракия назадъ отъ Турция; кореспондента на *Новое Время* бѣ заведенъ отъ Цариградъ въ Одринъ съ специаленъ тренъ и му устроиха военни тържества, както прѣди нѣколко врѣме на Пиеръ Лоти. Разбира се, отъ признаелностъ за дадения имъ даръ.

Ромжния стига до София. Кой спрѣ ромжнскитѣ войски да не взематъ София и главно да не прѣкъснатъ ж. п. съобщения? Защото ако това бѣ сторено ние не можѣхме си прѣдстави какво бихме били сега. Ако ж. п. съобщения бѣха прѣкъснати I-ва армия нѣмаше да може да отиде на помощъ на II-ра, гърцитѣ безпрѣпятствено щѣха да додаты въ София, гдѣто щѣха да се срѣщнатъ и четиритѣ армии и . . . Да, кой спрѣ ромжнитѣ на нѣколко километра отъ София? — Тамъ е спасението на България. Царѣтъ, освободенъ отъ «протекторската» опека на руския агентъ чрѣзъ Д-ръ Данева, бърза да изрази готовността си да отстъпи на ромжнскитѣ искания, и кралъ Каролъ достигналъ желанието си издава заповѣдь до войскитѣ си да спратъ. Сигурно, нѣкои наши, още не освободени отъ русофилския хипнозъ, ще кажатъ, че това е сторила Русия, но защо съ спирането на Ромжния не спрѣха и послушнитѣ на Русия, Сърбия и Гърция? Тѣзи напѣваха съ всички сили и напраздно нашитѣ делегати

чакатъ въ Нишъ за прѣговори. На Калиманското поле сърбитѣ правятъ свѣрхчовѣшки усилия да отблъснатъ 7-та наша дивизия, за да се съединятъ съ гърцитѣ; това сторено, II-ра армия щѣше да бѣде окончателно унищожена, централната ни армия оградена и може би въ Кюстендилското поле щѣше да намѣри своя вѣченъ гробъ.

На 5 юни 8 дивизия и Опѣлчението се хвърлиха къмъ „Говедарникъ“. Изморенитѣ и вече доста отпаднали духомъ войски на 6 юли взематъ тази висота и застришаватъ Кочане и Щипъ. Дѣсниятъ флангъ на сръбската армия се вижда въ опасностъ отъ откъсване отъ центра си, на 7 приема на лѣво и тѣй се осуеотява съединението на гърци съ сърби. Положението е спасено. Главнокомандующиятъ телеграфически поздравява IV армия като спасителка на отечеството. На 12 юли 6-та дивизия съ нечеловѣчески усилия спира и отблъсва гърцитѣ при Пехчово и на 15, благодарение обходното дѣйствие на I-ва армия, гърцитѣ сж застрашени отъ обграждане. На 16 грѣцкиятъ „побѣдоносенъ“ кралъ телеграфически моли ромжнитѣ да принудятъ българитѣ на петдневно примирие, иначе гробътъ на грѣцкото величие е вече почти изкопанъ. На 17 примирието се подписва и макаръ то да почва отъ 18, единъ часа слѣдъ пладнѣ, гърцитѣ вдигатъ флагъ още въ 8 часа сутриньта. Ако ромжнитѣ не бѣха заплашили съ вземане София, на 19—20 юли отъ грѣцката армия не щѣше да остане освѣнъ жалки останки, а не е трудно да се каже какво щѣше да стане и съ сръбската, която бѣше сломена о желѣзнитѣ гърди на IV-та армия.

И тѣй, прѣдложения отъ Сърбия и сигурно удобренъ отъ покровителката ѣ планъ да се раздѣли България не успѣ благодарение само на този, който спрѣ ромжнитѣ и благодарение на нашата удивителна армия — народъ. Нека се каже и повтаря за вѣчни врѣмена, че когато цѣла Сѣверна България бѣше парализирана за нашия народенъ организъмъ отъ ромжнската окупация, когато Турция застрашаваше Южна и войницитѣ вече знаеха за застрашенитѣ си домове, когато добружанци получаваха писма отъ женитѣ си, че като се завърнатъ у дома си не само тѣхъ но и дѣщеритѣ си ще намѣрятъ опозорени; когато войници отъ хасковско получаваха извѣстия за изгарянето на домоветѣ имъ и сѣмействата имъ избѣгали къмъ Балкана, тѣзи войници, благоразумни и трѣзви, схващаха че

спасението е само въ единение и дисциплина, и поведени на 5—6 и нататък тѣ отиваха и прѣвземаха позиции прѣдъ които и отпочинала армия би се позамислила.

Държавни мъже, водители народни, въ това врѣме бѣха вече изгубили куражъ. Какво? Малко ли е да чувствувашъ че имашъ насрѣщу си една огромна Русия, която при това знае всичко твое състояние благодарение донасянето ѝ всичко що е ставало у насъ. Добрѣ че войската не знаеше това; бидейки слѣпишката привързана въ Русия, ако тя научеше, че Русия е противъ насъ, тя щѣше да се отчае, щѣше да сложи оржие и днесъ България щѣше да бѣде изличена изъ картата на Балканитѣ.

Прочее, поклонъ на този, който побърза да спрѣ ромжнитѣ да не прѣкъсватъ ж.п. ни съобщения, и поклонъ на желѣзния български войникъ, който не се сломи отъ толкова невзгоди и теглила! Поклонъ прѣдъ него особено за неговото благоразумие и естествена дисциплинираностъ, защото той не стори това, което всѣка друга нация би сторила на наше мѣсто. Обградени отъ врѣдъ, нашитѣ врагове бѣха разпрѣснали наврѣдъ, че у насъ настѣпала анархия, че сме си убили царъ и министри, че кръвъ се леяла по улицитѣ. Нашитѣ клеветници бѣха прави да пишатъ тѣй не можайки да проникнатъ вжтрѣ отъ блока — защото тѣй щѣше да бѣде въ всѣка друга страна при сѣщитѣ условия. Но не така бѣше у насъ. Въ всенародното нещастие честниятъ и правиятъ въ борбата българинъ не се отчая, не се изгуби или опияни, а стрѣснатъ, направи усилия съ своя умъ и схвана, че спасението е само въ твърдостъ и дисциплина. Такъвъ народъ има бѣдаше, защото собственитѣ му качества сѣ една сила, която не могатъ да съсипятъ ни влияния на обширни империи, ни подли съюзи на фалирали държави, издигнати отъ праха отъ чужди усилия. . .

Бързатъ прѣговоритѣ за миръ въ Букурешъ. Кое то е рѣшено отрано то ще стане. Но въпрѣки увѣреността на Русия, че влиянието ѝ е силно и че България ще остане въ съюза, удивлението на всички е голѣмо отъ упорството на тази героична страна. Почти задушена, тя пакъ се бори. За пазарлъкъ, т. е. за да ѝ дадатъ срѣщу вливането изново въ съюза, взематъ се още земи. И понеже тази честна страна, която се гнуса отъ подлостта, е готова дори всичко да изгуби, но да не остава въ единъ съюзъ устроенъ отъ Русия за съсипването на умразната

и България и за пазане отъ смъртъ една измѣница, съюзенитѣ неприятели настояватъ за границата Струма и Места. Българитѣ се упиратъ. Тѣ не доватъ това, защото не сѫ побѣдени, а само спънати. И тѣ бѣха готови още да се биятъ стига само да ги освободѣше вече удовлетворената Ромжния. Ромжния може би щѣше вече да остави свободенъ лева да се разправи съ отвратителнитѣ мишки, когато доде ново „доброжелателно“ влияние, доде нова „помощ“. Русия и Австрия прѣдвяха своитѣ резерви по Букурешкия договоръ, колкото да се залѣже България съ надежда и българскитѣ делегати подписаха. Но що? Излѣгани българитѣ да подпишатъ, и Русия се отказва отъ ревизирането на този договоръ!

И тъй? — Ако Русия не бѣше гарантирала съюза съ Сърбия война нѣмаше да има. Защо нашитѣ послушаха Русия и имаха вѣра въ нея? — защото ние се въодушевлявахме отъ русофилство, отъ увѣреностъ че Русия нѣма да ни иска злото. Отъ русофилско опиянение да отслужимъ и се отплатимъ на благодѣтелката си, ние помѣрихме да вземемъ Цариградъ и откриемъ Дарданелитѣ за Русия. Русия като не ни видѣ съсипана отъ Турция, както тя очакваше, а велика сила, побоя се отъ една нова неприятелска сила на Балканитѣ, не познавайки сърцето народно, и ни намрази и рѣши нашето съсипване. Ако не бѣше нашата безгранична вѣра въ Русия, особено у Д-ръ Данева, този безхитростенъ човѣкъ, ние щѣхме да се усъмнимъ въ гаранцията на руския императоръ и още прѣзъ ноемврий щѣхме да помислимъ да свършваме съ Турция и да отиваме съ още прѣстни сили да пазимъ Македония отъ хищниците. Ако не бѣше Русия увѣрена, че има *право* и властъ хемъ да откъсне части отъ *задължената* и България, за да си привлече нови протежета на смѣтка на насъ и не бѣше увѣрила Сърбия че хемъ ще бѣде голѣма на смѣтка на България, хемъ тази пакъ ще бѣде заставена да остане въ съюза и продължава да я пази отъ посѣгателството на Австрия, Сърбия нѣмаше да послуша. Защото, казахме го, за нея съюзътъ не бе за уголѣмяване, а за себесъхранение. И Гърция, извадената отъ тинята Гърция, водена отъ критянина Венизелосъ, който съ помощта на България само виждаше отечеството си окончателно освободено, не щѣше да прѣкъсва прѣговоритѣ направо съ България, ако не бѣше

получила увѣрения, че ще има повече вигоди ако почака отъ Русия да получи дѣла си — Русия, която искаше съ тази си съдийска длъжностъ още повече да закрѣпи пристига си на Балканитѣ. Черна Гора не щѣше да извърши това грозно прѣстѣпление — да се нахвърля на благодѣтеля си, ако не ѝ бѣ така заповѣдано отъ този който я храни; можеше ли тя да не послуша? И най-послѣ, когато отъ двадесетъ години насамъ бѣ явно, че руската политика на Балканитѣ се стрѣми да даде Македония на Сърбия, и да отслаби България, какъ така нашитѣ държавници подписаха договоръ, макаръ и съ граница оставаща Македония на България? — Защото «имаха очи и не виждаха, имаха уши и не слушаха», русофилството ги бѣше заслѣпило. Да, войната нѣмаше да стане, ако рускитѣ дипломати не бѣха използвали заслѣпенитѣ наши дипломати; заслѣпени отъ дълбоката признателностъ за нашето освобождение, а признателностъ заслѣпява тѣй же добръ, както и всѣка друга страсть и увлечение. Българоднитѣ пориви на сърцето сѣ такава една страсть каквата и порочнитѣ. И още едно, войната нѣмаше да бѣде прѣдприета и успѣшна пакъ ако не бѣше това русофилство, този пжтъ у народната маса. Войниците на четири-милионна България нѣмаше да иматъ она шеметенъ ентусиазмъ при летѣнието си срѣщу двадесетѣмилионна Турция, ако всѣки отъ тѣхъ не носѣше въ себе си надеждата, не, пълната увѣреностъ, че *Матушка Русия* е съ тѣхъ. Всѣки отъ борцитѣ, тайничко въ сърцето си, го шепнѣше, че, най-послѣ, ако бждемъ разбити, не ще бждемъ унищожени, защото Русия ще спрѣ побѣдоносна Турция.

Знаеха ли рускитѣ държавници за тази вѣра на народа? Знаеха ли тѣ за факта, какъвъ свещенъ кумиръ съставляваше Русия за народната маса? Азъ се просто удивлявамъ когато чета за съмнѣнието на руситѣ въ признателността на народнитѣ маси. Значи тѣ не познаваха проста и безхитростна въ политиката България.

И тѣй? — Русия, съ своитѣ подозрѣния за измѣна на българитѣ, и България, съ своето дори дѣтско довѣрие къмъ Освободителката си, което довѣрие отива дори до тамъ да върши закачки противни на «Майката» мислѣйки че ще се извинятъ, защото се правятъ отъ синовна привързаностъ и любовъ — тѣзи два елемента, подозрѣ-

нието и привързаността сж виновни за нашия погромъ. Русия, мислейки че има *право* да се бърка и пазейки своитѣ интереси, считайки ги застрашени отъ България, и послѣдната, считайки се не само задлъжена да слуша и да угажда, но и чувствувайки че въ това е нейната гаранция за успѣхъ и сществуване, тѣй се оплѣтоха взаимно, че погрома излѣзе като неизбѣженъ резултатъ. Азъ съмъ даже готовъ да допустна ненарочностъ отъ страна на Русия въ нашия погромъ.

Защо това? Защо това *право* на Русия да се бърка въ всички наши дѣла? Защо, отъ друга страна, това нейно *подозрѣние* къмъ насъ? Защо това основно чувство на *зависимостъ* наша отъ руситѣ и отъ друга страна това капризно и опасно стрѣмление за игра въ самостоятелна държава? Защото имаше основание за руската подозрителностъ въ нашето поведение на самостоятелностъ, макаръ сърцето ни да бѣше вързано безвъзвратно о Русия. Защо? Гдѣ е резона на тѣзи четири елемента, които докараха погрома — право и подозрѣние на руситѣ и привързаностъ и стрѣмежъ къмъ самостоятелностъ у българитѣ?

Не е трудно да се намѣри причината на това, ако се прѣгледа историята на руската политика на югъ отъ двѣстѣ години насамъ. И за тази цѣль не трѣбва да се ходи далечъ, а просто да се прочете документираната книга на бивш. министръ Дим. Христовъ «Русия и Източния въпросъ». Макаръ писана отъ русофилъ съ явната тенденция да се покаже, че Русия ни е освободила, насъ както и всички други балкански държавици, заради православието ни и отъ състрадание къмъ неволитѣ ни, но отъ всичко изтъкнато и цитирано се вижда, че това е второстепеното съображение слѣдъ главното, — излизането на Русия на всемирния пазаръ чрѣзъ Дарданелитѣ.

За да направи отъ Русия една европейски държава Петръ велики виждаше, че трѣбва да „пробие прозорци“ на своята затворена азиатска страна, т. е., трѣбваше да има изходъ на Балтийско и Черно морета. Съ своитѣ гигански усилия той вдигна Русия и усигури Балтийското и Азовското морета, и остави на послѣдницитѣ си да достигатъ по дългъ брѣгъ на Балтийското и да излѣзатъ на Черното. За първата задача Русия раздѣли „славянска“

Полша съ тевтонски Германия и Австрия и за втората взе Кримъ, и искаше да вземе и Молдава покрай Бесарабия. Вземането само сѣверния брѣгъ на Черното Море не осигуряваше окончателно морето за Русия, и освѣнъ това то бѣше запушено съ Дарданелитѣ за цѣлия свѣтъ. Завладаването всички брѣгове на това море и излизането на срѣдиземното прѣзъ Дарданелитѣ съставляваше вече задача на руската политика при Екатерина велика и нейнитѣ наследници. Само когато Русия помѣри да присѣдини къмъ себе си Ромжния, Австрия се сѣти за политиката на Русия и се съпротиви на присѣдинението на Ромжния; и подъ прѣдлогъ че не иска тукъ да граничи съ Русия, тя намисли да се бори съ Русия за влияние и владѣние на Балканския полуостровъ. Това нѣщо и още повече излизането прѣзъ Балканския полуостровъ на Срѣдиземното Море за Австрия състави жизнена задача вече слѣдъ изпѣждането ѝ изъ Италия при обединението на послѣдната въ срѣдата на миналото стовѣтие, когато Адриатическото море не бѣше вече само австрийско. Неможайки вече да завладава, Русия намѣри въ стрѣмленieto на православнитѣ народи на Балканитѣ къмъ свобода мостъ за достигането своята политика. Ще ги освободава и уповавайки се на признателността имъ, ще ги има като свой флангъ — дѣсенъ срѣщу Турция; лѣвъ срѣщу Австрия.

Би било голѣма наивност да се мисли, че Русия се е ржководила само отъ сантименталности когато е проливала потацитѣ кръвъ на своитѣ синове, още повече когато историческитѣ факти много ясно говорятъ за строго размѣрена руска политика. За Балтийското море тя пожертвува славянска Полша на тевтонски държави. Въ войната въ 1877 година за влиянието си въ Сѣверна България даде на католическа Австрия окопирането на православна Босна и Херцеговина. И виждаме по-нататъкъ, че когато се обмисля въ 1883 година, въпроса за изпѣждането на кн. Александра изъ България и за настѣпването пълненъ протакторатъ въ България и Тракия, съображението което въздържа още Русия е че Австрия ще присѣдини къмъ себе си окончателна Босна и Херцеговина и ще глътне и Сърбия.

При започването войната, Австрия обяви неутралитетъ срѣщу обещанието Босна и Херцеговина нейни,

ако Русия вземе до Балканитѣ. Но Русия отиде до Санстефанска България, която връзоха далечъ въ Албания. Тѣй Русия излѣгваше Австрия и ѝ прѣсичаше пътя за Сръбдиземното море. Австрия се вдигна, започна да се мобилизира и Русия се принуди да отиде въ Берлинския конгресъ за да бѣде окастрена България, която се смѣташе за сигурно руска. За наше щастие въ Англия царствуваше империялистическата консервативна партия на Дизраели. Тя се побоя отъ излизането на руския колосъ на Сръбдиземното море тъкмо сръщу Суезкия каналъ — пътятъ на съобщение на житницата на Англия, Индия, съ метрополията. Интереситѣ на Англия изискваха самостоятелното сѣществуване на България и благодарение на нейнитѣ влияния и особено на естественото стрѣмление на самитѣ българи къмъ свобода, а така сѣщо на стечението на обстоятелствата, въ 1885 г. България се отърва окончателно отъ руската окопация, която негласно сѣществуваше съ руски министри на войната и руски офицери въ войската.

Да, Русия ни освободи прѣслѣдвийки своята историческа задача, но... *ни освободи*. Че тя не доде *нарочно само* за нашето освобождение ни най-малко не измѣнява факта на нашето освобождение, факта на нашето изпитване всичкитѣ блага на свободата. Макаръ за своитѣ интереси, въ освободителната война, Русия да бѣше успѣвающа побѣдителка, но за насъ тя бѣше *Освободителка*. Гладниятъ не знае какви мотиви ръководятъ давающия му хлѣбъ; но хлѣбътъ го нахранва и той е благодаренъ. И за стореното си добро намъ Русия се считаше *права* да се бърка въ нашитѣ вътрѣшни работи, но защото пъкъ освобождението ни не бѣше искрена едничка задача, а по-скоро даже лъжовна за да се прикрие прѣдъ народъ и войска истинската (използува се православието и славянството на руския народъ за да се популизира войната), то затова, естествено, Русия нѣмаше довѣрие въ нашето повѣдение, въ нашата признателностъ.

Отъ друга страна, фактътъ на даряването намъ свободата ни правѣше признателни; това чувство не щѣше да бѣде по-малко ако даже знаехме мотивитѣ какви сѣ. Но както естественъ законъ е, макаръ отъ духовно естество, признателността и привързаността къмъ благодѣтеля, тѣй же еднакво основанъ законъ е, у

всичко живо, да се стрѣми къмъ свобода. Руситѣ не разчитаха, че на Балканитѣ ще освободятъ единъ народъ, който въ масата си е много по-живъ и буденъ отъ рускитѣ народни маси, и заради това не очакваха силно-стрѣмление къмъ свобода, ясно схващаме своитѣ национални интреси и достатъчно куражъ за защита на своитѣ интереси дори да се опълчатъ противъ благодѣтеля си. И интересното е, че у този народъ се явява едно странно стрѣмление къмъ изравняване, съюзяване съ Освободителката, върху почвата на извършеното нейно благодѣяние. Цѣлата наша история отъ освобождението ни насамъ като че ли се състои въ едно; като че ли всѣкога България е искала да каже на Русия: «Ти ни освободи. — Ти имашъ вече еднашъ за винаги нашето сърце. По силна гаранция за нашата вѣрностъ не търси. Но ти ни виждашъ буденъ и живъ народъ. Дай ни да се управляваме сами — което ще бѣде, едно, истинско ползуване отъ дарената ни свобода, и, друго, по-добръ ще се управляваме като разбиращи по-добръ отъ васъ нашитѣ нужди. Тѣй използвайки всичкитѣ възможни блага отъ дадената ни свобода, ние още повече високо ще цѣнимъ вашата заслуга, и още повече ще се привързваме. И за вашата велика задача — вземането на Цариградъ и излизането на Сръбдиземно море, което е ваше право, — ако вие поискате нашето сътрудничество, ние ще се притечемъ не само отъ гордо съзнание че ние, малки, отиваме на помощъ на васъ, голѣми, но и главното, естественъ законъ е желанието у облагодѣтелствувания да се стрѣми къмъ отплата. Не се бъркайте въ вѣтрѣшнитѣ ни работи и не ни истъквайте постоянно стореното намъ благодѣяние, за да не би чрѣзъ изпитаната болка отъ бъркането и напомнюването да се изплати стореното благодѣяние, да се изкорени признателността, и тѣй ни изгубите. Стойте настрана! Разчитайте само на духовния законъ на признателността, законъ тѣй же положителенъ и неизмѣненъ както и всички природни физически закони»..

Уви! Изглежда, че и до сега руситѣ не допускатъ сериозността на закона за признателността. И правилното изучаване на нашитѣ отношения съ Русия прѣвъ изминалитѣ 35 год. показва, че тѣ не сѣ нищо друго освѣнъ арена на сблъскване на тѣзи четири елемента. — Право и по-дозрѣние отъ руска страна и признателностъ и свободоло-

бие отъ наша. Тъкмо сжщитѣ тѣзи четири елемента играха, и то много по-видно, въ цѣлата балканска война.

Вижте, наистина, какъ това е вѣрно.

За да осигури Цариграда и прѣсѣче пътя на Австрия, на Русия трѣбваше съюзъ на Сърбия съ България. Отъ подозрѣние пъкъ Русия иска да увеличи Сърбия на смѣтка на България. Българитѣ подписватъ съюзъ невиджайки примката подъ влиянието на хипноза на признателността. Русия не позволява войната, защото тя гласи съюза за свой дѣсенъ флангъ за Цариградъ, а още не е дошло врѣмето; не иска тя да се изтощаватъ съюзницитѣ ѝ. Но България се рѣшава, въ сърцето си облягайки се на руската помощ, но забравяйки, че тази втора помощ на Русия ще ни коштува стрѣмлението ни за свобода, най-много олицетворявана отъ династията ни, прѣдставителя на която е въплотение на мжжка амбиция. България тържествува, и неблагоразумно (забравяйки подозрѣнието на Русия) лѣти къмъ Цариградъ, тикана отъ духа на стрѣмлението за свобода. Малката България знае много добръ, че Цариградъ не е за нейната уста хапка; би било свидѣтелство на лудостъ у тогова, който би мислилъ, че ние можемъ да задържимъ този градъ за нази си прѣдъ вѣковното и правното стрѣмление на обширна и нуждающа се Русия. Защото нуждата е право. Па и не знаеха ли нашитѣ управници, че европейскитѣ концерти е всесиленъ въ рѣшенията си трибуналъ? Защо тогава се стрѣмятъ къмъ това, което не може да бжде тѣхно? — За славата на послѣдния разрѣшител на Балканската проблема, т. е., изпжждането на Турция отъ Европа и още — отплащането на Русия, като ний извоюваме изхода на Русия на Срѣдиземното море. Не се ли говорѣше отъ нашитѣ държавници, да ни се позволи да влѣземъ въ Цариградъ и Дарданелитѣ «за да се сложи този въпросъ на зелената маса на дипломатитѣ»? И така щѣше да бжде. И Русия тука, струва ми се, много сбърка.

Най-голѣмото нещастие въ европейскитѣ войни, гдѣто двѣ държави се биятъ, а всички рѣшаватъ, е тамъ че побѣдителката отъ побѣдитѣ си отслабва и въпрѣки побѣдитѣ си става жертва въ ржцѣтѣ на небилитѣ се и запазили силитѣ си. Дарданелитѣ взети отъ руска съюзница, и въпросътъ сложенъ на зелената маса при всичкитѣ спазени сили на Русия, това сж двѣ обстоятелства, които

щѣха до осигурятъ успѣха на Русия. Но Русия не би приела, казватъ, такъвъ подарѣкъ. Че това не би било подарѣкъ! Ние щѣхме да изплатимъ единъ борчъ; а получения борчъ не е подарѣкъ. Но щѣло много да въздигне България; че какво като я въздигне, когато веднажъ Русия достигне своята задача и въздигната страна е нейно историческо творение?

Да, азъ съмъ увѣренъ, че ако не бѣхме спрѣли на Чаталджа, а изпѣдихме Турция въ Азия, Дарданелитѣ щѣха най-малко да бждатъ обявени за винаги свободни, неутрални, а това, най-малко, щѣше на бжде единъ етапъ напредъ къмъ постигането отъ Русия историческата си задача. И България щѣше да достигне двѣ свои велики задачи — обединена национално, и изплатила се за своето историческо съществуване, значи оправдала своето съществуване.

Но Русия, вмѣсто да идва да спасява и окончателно да закрѣпва крака си въ България, както се надѣваше, изненадано се намѣри прѣдъ единъ неочаквано мощенъ народъ и въ бързия моментъ, вмѣсто да използва този народъ всецѣло ней прѣданъ, уплаши се и рѣши да унищожи този народъ. Една фатална грѣшка за Русия! Тя до такава степенъ се загуби, че като подтикваше Турция да си вземе Тракия и Одринъ назадъ, не използува даже прѣдложението загатнато въ турския официозъ *Танинъ*, че турцитѣ сж разположени да дадатъ компенсация на Русия съ Дарданелитѣ, срѣщу свещения градъ Одринъ. Нѣщо повече, тя, съ неподдържането Евр. сили турцитѣ да не минаватъ подписаната въ Лондонъ линия Мидия—Еносъ, откри вратата на всички сили да искатъ и получатъ концесии въ турската империя срѣщу съгласието си да отстъпятъ, когато това за тѣхъ не важеше нищо.

Съсипването на България е вече рѣшено. Това вече не е трудна задача, защото България е изтощена. Тя нѣма да се съпротивлява, едно, защото е изтощена и, друго, защото е скомпрометирана прѣдъ Австрия, единичката възможна нейна добродѣтелка, съ сключениятъ съ Сърбия съюзъ. При тѣзи условия вече може да се откъсне парче и даде на Ромъния за да бжде привлечена отъ Тройния съюзъ; да се откъсне по-голъма частъ и засили Сърбия, отъ чийто кралъ Русия притежава клятва за послушностъ. Така сжщо, може да се усили привързаността на

Гърция към руската съюзница Франция, като ѝ се даде много повече отколкото се надѣва.

И оттамъ протакането на прѣговори за доизтощение България; отъ тамъ доставка амуниции на Сърбия; спиране насъ и тикане Сърбия; отъ тамъ и желанието пълното унищожение на България, ако не бѣ устойчивостта на неизтощимия докрай български селенинъ войникъ.

И тридесетъ и петъ годишната борба на Русия съ България се свърши въ Букурещъ на 28 юлий 1913 год. — Русия взе отъ България даденото ѝ нѣкога. Русия въ 1878 г. освободи около три милиона народъ като пролѣ кръвта на около 200,000 души свои синове; България въ 1913 година съ толкова жертви освободи сѣщо около три милиона народъ въ Тракия и Македония, и Русия взе тази придобивка на българското орѣжие и го раздаде на своитѣ нови протежета Ромжния, Сърбия, Гърция и Турция, — тъкмо еднакво количество! И днесъ България и Русия сж квитъ! И слава Богу!

Взехме—дадохме! И ние днесъ сме свободни. Да, ние сме вече свободни отъ задължението си спрямо Русия и вече нѣма почва за ужасния кошмаръ на руското благодѣяние. Нѣма вече почва за заблуждающия хипнозъ на признателностъ къмъ Русия.

Свобода! Да свобода, защото задължението е робство.

Задължението е едно духовно робство, тъй же реално, както и физическото. Това е една психологическа истина извѣстна на всѣки човѣкъ, защото нѣма човѣкъ, който повече или по-малко да не е влизалъ въ задлъжениа. Даденъ човѣкъ получава извѣстно благодѣяние отъ другиго. Тѣзи двама души не могатъ вече да бждатъ приятели. Облагодѣтелствуваниятъ винаги ще се счита задлъженъ, въ присѣтствието на благодѣтеля ще се чувствува стѣсненъ и никога свободенъ. Отъ друга страна, благодѣтелятъ никога нѣма да забрави, че той е «повдигналъ», «сздалъ» оня и той нѣма да бжде свободенъ въ присѣтствието на другия; у него винаги ще се явява едно дори естествено, несъзнателно, прѣзрѣние, едно поглеждане отгорѣ, едно настроение, което може да се изрази съ мисълта — «Бѣдно човѣче, азъ те сздадохъ». Тѣзи двѣ лица ще се изравнятъ и побратимятъ, или спри-

ятелятъ, само когато длъжникът се изплати. Само тогава и двамата ще се почувстват свободни едни при други. И робството бива толкова по-тъжко, колкото по-ниско стоятъ тѣзи двѣ лица въ своето културно развитие.

И Ничше е много правъ, когато приблизително такава мисль изказва: «Благодѣянieto е злодѣяние». Разбира се, когато едно благодѣяние се извърши отъ нѣкой великъ светецъ, който щомъ направи благодѣянieto и го забрави, благодѣянieto си е благодѣяние. Но когато такава се направи отъ грамадното болшинство отъ човѣшката раса, то става съ врѣме истинско злодѣяние. «Благодѣтельтъ» никога не забравя своето добро дѣло, постоянно го мисли и настройва споредъ него въ отношенията си спрямо нещастника, който го е получилъ, и тѣй нахално всѣки пътъ му го тика въ очитѣ, щото то става, на края на краищата, цѣлъ адъ, извиква такава озлобление, че наистина никакъ не изглежда да е благодѣяние.

Тѣкмо сѣщото е и между народи. И тукъ безъ даже изключението на светията, тѣй като народитѣ, по необходимостъ, се състоятъ главно отъ срѣдне и ниско културни сѣщества, които наистина въ глупостта си ще обърнатъ доброто дѣло въ източникъ на всѣкакво зло. Сѣщо така и тукъ облагодѣтелствуваната нация ще се счита задължена, обвързана, несвободна. На всѣка крачка тя ще се вгледва — дали постѣпката ѝ е приятна на благодѣтелката страна, дали не е противъ нейнитѣ интереси, дали ще я удобри или не. Слѣдствие на това, тя не може спокойно и старателно да обмисля своитѣ постѣпки, а ще се намира винаги въ колебание, мжчейки се да налучква желанието на своята благодѣтелка. Ето това е била работата на България прѣзъ всичкия свой миналъ, ужъ свободенъ животъ. И по природата на нѣщата, благодѣтелката винаги бива все недоволна; тя винаги ще съжелява за гдѣто е сторила благодѣянieto, облагодѣтелствуваната страна винаги ще бѣде намирана недостойна за стореното ѝ добро. И това ще слѣдва докато отношенията ще се изродятъ въ такива между врагове, а не между приятели. И това ще слѣдва дотогава докогато задължението бѣде изплатено.

Свободата е единъ отъ основнитѣ закони на природата. Този законъ е основенъ въ всички царства, и животно, и растително, и човѣшко. Едно дърво оградено

съ други, които му прѣчатъ на слънцето и въздуха, то ще се извива, ще се протяга въ страни, докато достигне повече въздухъ и повече слънце. Тѣй сѣщо и човѣка, както и общественитѣ единици. И индивида и нацията не могатъ дълго да понасятъ веригата на задлженията — затова тѣй много отлеква на този, който се е отплатилъ. И ако е вѣрно, че животътъ е само за свободното, то това което не може да се освободи, да се издължи най-послѣ, трѣбва да умрѣ, защото самото робство ще го изтощи. Свободното, независимото, като че ли има само право на сѣществуване и уважение. Ние виждаме това много ясно въ нашия ежедневенъ животъ. Единъ търговецъ, докато работи съ чужди пари, е не само зависимъ, но той и не се ползува съ уважение; изплати ли се единъ день и работи вече съ свои капитали той е уважаванъ и надеженъ търговецъ. Тѣй и една нация не е почитена, не е уважавана, не е оправдала своето историческо сѣществуване, не е достигнала своя *raison d'être*, ако е зависима, ако сама не е извоювала своето сѣществуване.

Тѣй бѣше България прѣзъ всичкото врѣме отъ нашето освобождение до тази война. И не го ли чувствахме ние на всѣка една крачка? Не бѣше ли врѣме, че когато нѣкоя трета сили искаше да има работа съ България, за да доде при насъ минаваше прѣзъ Петербургъ? Или, ако инициативата бѣше отъ наша страна, насъ при- нуждавахъ да минаваме прѣзъ Петербургъ? И ние се считахме и хората ни считаха за подъ опекунство. И тово бѣше право, отговаряше на истината.

Бѣхме ли ние свободни въ нашата политика до тази война? Не, и по никой начинъ не. Свободна политика значи да си свободенъ да се подредишъ на който искашъ фронтъ, и се боришъ срѣщу всѣкиго който ти се струва твой врагъ за дадено врѣме. Е, хубво, можеше ли ние нѣкога да се наредимъ съ фронтъ противъ Русия? Никога, защото кой можеше да вдигне българския войникъ срѣщу освободителката му? Никой не можеше да стори това, защото народътъ е една стихия, която се води само отъ сърдцето си, и винаги въ критически моментъ сърдцето ще доведе тамъ, гдѣто е то вързано.

У насъ е имало, наистина, моменти на австрофилска политика, но то само въ мирно врѣме и при незначителни сдѣлки. По капитални национални въпроси тази политика не е била ефикасна.

Народната, реалната, политика наша трѣбваше да бѣде но необходимостъ русофилска, защото това бѣше дѣйствителността. Затова именно Д-ръ Даневата политика бѣше едничката реална политика. Той бѣше правъ като казваше, че съ Русия България не трѣбва да води друга политика освѣнъ тази на открититѣ карти. Защото, наистина, какво можешъ да правишъ, когато въ всѣки критически моментъ народа ще те зарѣжи и ще си отиде къмъ Русия? Въ критически моменти народътъ — стихия ще ти помете и царъ и министри и ще отиде тамъ гдѣто сърцето му го тѣгли. И като е така, като си фактически вързанъ, за да си сигуренъ трѣбва да дѣйствувашъ открито, праволинейно.

Либералната или националната политика у насъ бѣше политиката на идеалното, на какъ трѣбва да бѣде, но не на дѣйствителното. Бѣше у насъ естествено да се стрѣмимъ къмъ свобода на дѣйствие, но ние нѣмахме тази свобода, защото връзката съществуваше, връзката на зависимостта, на обезателството. И русофилска и националистическа политика почиваха на закони въ човѣшката природа — признателността и стрѣмлението къмъ свобода, но когато първата се основаваше върху реалността, другата бѣше политиката на бѣдащето, на врѣмето, когато нѣма да има вече зависимостъ. Ето защо тѣ се сблъскваха и борѣха докато не се изпълни волята на закона — пълната свобода.

И тази свобода, най-послѣ, възтържествува. България се изплати на Русия, за стореното ѝ благодарѣние. Сега тя е наистина свободна. Ней ѝ отлекна отъ товара. Тя чакъ сега е въ състояние да води свободна политика; чакъ сега тя може да отива врѣдъ бѣзъ да минава прѣзъ Петербургъ; чакъ сега се тя отървава отъ опека; чакъ сега за първи пѣтъ е *свободна* политичтски. До вчера България бѣше непълновѣзрастна; днесъ тя е възмѣжала, мѣжъ който може самъ да ржководи своитѣ дѣла.

Съ своето поведение Русия откъсна сърцето на народа ни. Народътъ и да не знае още природата на руското поведение прѣзъ миналата Балканска война той инстинктивно го чувствава, па и полека-лека ще го узнае. И когате по този начинъ сърцето му не е съ Русия, неговитѣ водители сж вече свободни да водятъ каквако намѣрятъ за добро политика, т. е. тѣ сж свободни вече да

водятъ отъ сега нататъкъ политика чисто национална, а не политика фобска или филска на който и да било фронтъ. Свободни отъ задължения спрямо Русия, ние вече днесъ сме равни ней, и можемъ да отидемъ или съ нея или противъ нея, не по умраза или влечение, а по спокойно разбиране на своитѣ интереси.

Ставайки свободни отъ духовното ни робство подъ Русия, това не значи че ние трѣбва да почнемъ да я мразимъ и да бждемъ винаги противъ нея. Защо ще бждемъ противъ нея, защо ще я мразимъ? Тя бѣше права въ своитѣ претенции спрямо насъ, защото ни бѣше дала свободата. И ние трѣбваше да знаемъ, че тоя дългъ трѣбва да се плати. И добръ че го платихме съ спечелено, а не съ самия си капиталъ. Ние приличаме на търговецъ, който съ заетитѣ хилядо лева спечелва още хилядо или повече, и като дава спечеленитѣ срѣщу дълга си, остава му капитала. Който не може да спечели, ще трѣбва да си плати дълга съ капитала и остава безъ нищо. Да благодаримъ на Провидението, че въ тази война, благодарение усилената ни работа прѣзъ изтеклитѣ тридесетъ и петъ години, можахме да спечелимъ тъкмо толкова земя, колкото на врѣмето получихме отъ Русия и като го повърнахме, или тя като си го взе, ние си останахме цѣли. Даже може да се каже, че ние останахме съ печалба: наистина, дадено на Ромъния културно парче е равносилно на двойното по разнѣри но бѣдно мѣсто въ западна Тракия, но излизането на Срѣриземно море е едно неизмѣримо богатство. Не бѣхме ли спечелили нищо, т. е. бѣхме ли разбити отъ Турция, Русия щѣше да ни пороби като неизплатели се длъжници, тъй както бѣше въ древниятъ мииъ; който не можеше да се изплати на кредитора си ставаше неговъ робъ. Но като имаме съ какво да си платимъ дълга, никоя сила не можеше да даде възможность на кредитора да вземе нищо повече. Ето, Русия не можа да ни види съвсѣмъ разграбени отъ новитѣ ѣ протежета, което отъ фактитѣ се вижда да се е мослило, па и го казватъ нѣкои, че рѣшение въ такава смисълъ било вземано въ Петербургъ. Не можа защото, по закона на равновѣсието въ природата, тя трѣбваше да вземе само равно на даденото.

Да, ние си платихме дълга. Малко болно бѣше, но кое плащане на дългъ е приятно, но затова пъкъ то води подире си облекчение. И ние знаемъ, че веднажъ опе-

рацията извършена, човѣку е по-леко безъ борчове, макаръ и безъ богатства, отколкото съ борчове, но при богатства. Мнозина изпитватъ болка при мисълта, какво сме имали и какъ сме го изгубили, но тѣ не знаятъ за великия законъ на свободата, споредъ който никой никому не трѣбва да дължи. Понеже отдѣлниятъ човѣкъ чувствува своето задължение за това и чувствава облекчението отъ изплащането, когато пѣкъ нациитѣ не го чувствуватъ и затова, когато доде, е болно. Впрочемъ, ако имаме единъ мъжъ, който да е толкова патриотъ щото да забравя себе си и да живѣе живота на цѣлата нация, той ще чувствува и националната задълженостъ. И да не я чувствуватъ хората отъ народа, единъ видъ я чувствува Гения, Духа, на нацията и той нѣма да прѣстане да дѣйствува докато не докара до изплащането.

И когато тази тежка за насъ война ни доведе до изплащането на едно старо задължение, което, както видѣхме постоянно ни спѣваше, азъ мисля, че ние можемъ да считаме тази война не за загуба, а за печалба. Днесъ, все едно, можемъ да кажемъ, ние сами сме извоювали нашата свобода. И съ това можемъ да считаме, че заслужаваме нашето съществуване. Ето това е *великото историческо значение* на миналата война.

Ползи. Да, ние не изгубихме нищо, а спечелихме твърдѣ много. Ние спечелихме свободата, свободата на нашитѣ дѣйствия за въ бждаще. Ние се отарвахме отъ единъ хипнозъ, който спѣваше и помрачаваше нашата мислителна сила, и отсега нататѣкъ ние нѣма да очакваме други да мисли за насъ, или, въ мислитѣ си, върху други да облѣгаме нашитѣ надежди. Ние сега вече нѣма да се увличаме, защото ще нѣма вече върху кого да разчитаме, а ще държимъ очитѣ си четири по всѣка крачка която правимъ.

Ние вече сме свободни отъ правото на когато и да било да се намиса въ нашитѣ работи, и отсега нататѣкъ вече ние ще вървимъ на собственитѣ си крака, а не както досега на руски кокили.

При това, войната ни оставя въ благоприятни условия спрямо съседнитѣ ни. Да ние се изплатихме на Русия, като тя ни огпаби чрѣзъ нейнитѣ съсѣди, но ако това ограбване бѣ станало направо и при открито дѣйствие, а не чрѣмъ измама, ние нѣмаше да имаме никакви права

надъ веднажъ взетото. Но понеже нашитѣ съсѣди, сами намъ задължени за гдѣто ги извадихме изъ праха и имъ спечелихме тѣмъ припадащото се, послужиха за орджия на Русия и получиха взетото отъ насъ безъ плата, безъ проливане кръвъ при побѣда (защото за земя се плаща съ проливане кръвъ при побѣда), то тѣ оставатъ намъ много длъжни. Не по-малко ни дължатъ тѣ за даденитѣ подписи. Подписъ и дадена дума, когато не се изпълнятъ, сж такова же задължение, както и получена помощъ. И бждащитѣ ни отношения ще иматъ това прѣимущество за насъ, че въ случай на спрѣчкване, ние ще се въодушевяваме отъ отмъщение — споредъ древнитѣ теоритици на войната най-главното условие за успѣхъ. Нашитѣ борби съ тѣхъ ще бждатъ популярни. А само популярнитѣ войни иматъ шансъ за успѣхъ. Спрямо Русия ние не ще изпитваме нищо освѣнъ болка, болката на откъсването отъ уважаваното и редното, но не и неприязнь. Тя бѣше права да си вземе даденото. Разбира се, по хубаво бѣше ние да се изплатѣхме ней съ откриването Дарданелитѣ за нейнитѣ параходи и тогава бившата злдлъженостъ щѣше да се прѣобърне въ една тѣсна дружба, но така било угодно на Провидѣнието. Сигурно, прѣживенитѣ болки отъ грубото вземане своето ще ни послужи много, като ни направи мѣдри, защото наистина мѣдростъта е дъщеря на страданиято. За Русия ние ще запазимъ единъ споменъ за една благодѣтелка, която има нещастieto по грубъ начинъ да си вземе своето, и една болка при съзнанието, че би могло да бѣде по-добрѣ, безъ да ставатъ подигравки съ договори, братство и приятелство, славянство и съсѣдство.

Но една още велика печалба, отъ това катастрофално изплащане на нашия дългъ, ние имаме въ това обстоятелство, че катастрофата ни направи да се вгледаме въ дѣлата си, да накажемъ и изправимъ грѣшкитѣ си, да познаемъ недостатѣцитѣ си, и да не се отпущаме — както щѣше да бѣде при тържество — а да се стѣгаме, да се стѣгаме за всемирната война, която, за нещастieto на човѣчеството, не можа да се избѣгне. Нашитѣ съсѣди, съ които, сигурно, ние ще се разправяме въ този общъ катаклизъмъ, не ще могатъ да се приготвятъ, бидѣйки загрижени въ тѣзи кѣси години съ уреждане двойно повече отъ старитѣ имъ земи, като, при това, новитѣ имъ придобивки сж

отъ неприятелски елементъ. Малкитѣ си армии войска и чиновничество, както и финансии тѣ ще трѣбва да разтегнатъ за да пазятъ, управляватъ и нареждатъ двойно повече територия. Наистина, и ние сме изтощени като тѣхъ но намъ не прѣдстоятъ нови харчове, освѣнъ да затѣгнемъ армия и управление въ прѣдѣли вече познати.

И измжчени за отечеството ни, плакали за него, ние днесъ го имаме по-блиско до сърцето си, ние повече ще бдимъ за неговото добро, ние съ по-голѣма ревностъ днесъ ще се заловимъ да му изцѣримъ ранитѣ, да го закрѣпимъ и заячимъ, — една не по-малка сжществена придобивка отъ войната. Офицеритѣ ще се заловятъ съ нова ревностъ да повдигнатъ армията ни до подобающата висота, като по опитъ вече знаятъ какви ѣ сж недостатъцитѣ и кои прѣимуществата, чиновницитѣ ще се заловятъ здравата да нагласятъ изново за правилна функция държавния механизъмъ; учителитѣ съ ревностъ ще се заловятъ да култивиратъ у младото поколение любовь и прѣданность къмъ отечеството; и цѣлиятъ народъ, обикналъ повече татковината си, ще се залови изново съ старото си трудолюбие да повдигне благосъстоянието на страната; а държавницитѣ ни, вече свободни отъ кошмара на руската благотворителность, и поучени отъ горчивия опитъ, ще стѣпятъ вече на собственитѣ си крака и ще се стараятъ занаяпрѣдъ да водятъ отечеството ни по пѣтищата на собственитѣ му лични интереси.

И ще настѣпи нова ера въ нашия исторически животъ, ера на желанна и законна независимость. И тогава само, подъ благодатното слѣнце на истинската свобода, ще разцвѣтни разкошно цвѣта на българския гений, мощенъ и свободенъ, и този самообладанъ, трѣзвъ и уменъ български народъ ще отива отъ благосъстояние къмъ по-високо.

Да, ето бѣдащето, което ни прѣдстои, започващо отъ дългата и тѣжка Балканска война, която за прѣвъ пътъ ни откри широкитѣ врати на истинската свобода.

Нека, прочее, остане Балканската война въ нашата памѣтъ като истинска освободителна война. И нека да се възрадваме, да, сега да се възрадваме, на истинската свобода, която бѣхмѣ щастливи ние, нашето поколение, съ своитѣ мжки и кърви, да спечелимъ на нашата родина.

